

Jeremej Ajpinről

Az egykori orosz, majd szovjet, aztán ismét orosz birodalom legtöbb apró népe (maradjunk ezúttal a szibériaiaknál) ún. „írásbeliség nélküli” volt. Nyelvükből, megnyilatkozásaikból nyugat-európai kutatók készítettek latin betűs feljegyzéseket, illetőleg orosz vagy az adott nép soraiból kiemelkedett személyek tették ugyanezt cirill betűkkel. Az utóbbiak többsége nem ismerte a latin írást, az előbbieket általában tudtak ugyan oroszul, de az orosz betűket alkalmatlannak vélték a kis nyelvek pontos írásba foglalására. A két tábor külön-külön, saját közegében sem tudott megegyezni, a másik félről pedig egyáltalán nem is vett tudomást. A helyzetet bonyolította, hogy a több tucatnyi kis nemzetiségi nyelv további megszámlálhatatlan (s egymástól igen erősen különböző) nyelvjárásra tagolódott. Ezért is látszott (s látszik jelenleg is) szinte reménytelennek valamiféle egységesítésre törekedni például egyik-másik kis nép írásbeliségében, irodalmában, kiadványaiban.

Ebben a helyzetben vannak az osztjások (hantik) is. Jeremej Ajpin pályakezdetétől sokat ír anyanyelvén (főleg újságokba) az osztják nyelv suriskari nyelvjárásában. Nagyon jól teszi, hogy erre törekszik, de mégis agyongyötri magát. Nyelvész kollégáimtól, legutóbb az osztjakológus Csepregi Mártától hallottam, hogy mikor a közelmúltban magnóra akarta venni Ajpinnek egy húsz évvel ezelőtt nyomtatásban és kötetben is megjelent írását, maga a szerző nem tudta elfogadhatóan felolvasni művét. Pedig nem felejtette el anyanyelvét. De megállapodottság, rögzítettség, szabályozás híján nyilván mindig más-képp írja le akár ugyanazt a mondatot. S ezzel az állandó kísérletezéssel, s nyomában a kudarccal nem áll egyedül. Hogy lehetnek így olvasói? – Így is elveszhet egy kultúra! Sőt, sok ún. kis kultúra!

Ez a probléma lenne hát a „csizma”! Az asztal pedig maradjon a helyén, s dolgozzanak rajta megoldást keresve nyelvész kollégáim, fonetikusok, fonológusok, más szükséges szakmák képviselőinek bevonásával.

Hogy érdemes-e? Minden bizonnyal. Következzék bizonyítékképp egy kis portré közeli nyelvrokonságunk egy jelentős írójáról, Ajpinről, abban is reménykedve, hogy szóban forgó könyve is érdeklődést kelt az olvasóban.

Bársonyba és más nemes anyagokba göngyölt tűk, török, tövisek kötegét tettem le az imént az asztalomra, érezve a tapintás kellemét, s felsértve ujjamat, lelkemet a kegyetlen, kivédhetetlen szúrásoktól, vágásoktól. Nem nekem, nekünk szánt alattomos fegyverek ezek, egy nagybeteg rejtteni szánt, roncsolt csontjai, szilánkjai.

Persze könyvről van szó, döbbenetes hatásúró, amely a megírás nyelvén (fejben anyanyelven, papíron oroszul) még publikálatlan. Nagy Katalin tanárnő barátként, segítségre, áldozatra mindig kész emberként a szerző kéziratából ültette – maximális pontossággal, lelkiismeretességgel – magyarrá. Az persze közhely, hogy a bársony a forma (a szerző különleges, egyedi nyelvezete), a tövis, a nyárs a tartalom (egy társadalom, egy nép, egy kultúra hullásának, felmorzsolódásának mozaikokból összeillesztett története).

Jeremej Ajpin osztják (hanti) író, publicista, politikus „A hamvadó tűznél” című elbeszélésfüzérééről szólok. Az alkotóhoz, túl a negyedszázados személyes kapcsolaton, barátságon, levelezésen, találkozókon erős és elszakíthatatlan kötelék is fűz, anyanyelvünk és népünk közeli rokonsága. Bár mindannyiunktól tudott, ismert közhely lenne, hogy a magyar nyelv legközelebbi rokona a Nyugat-Szibériában, az Ob és mellékfolyói mentén élő vogul (manysi) és osztják (hanti) nép nyelve!

De hagyjuk most a nyelvhasználat, tudománytörténet, a bizonykodást.

Lényegesen fontosabb, az egész emberiséget, világmindenséget is illető, életet, jövőt befolyásoló kérdéseket vet fel e legújabb művében a még mindig fiatal, bár már félszáz esztendő AJPIN.

Mi magunkat a legnagyobb lélekszámú finnugor népként 15 millió lélekben határozzuk meg, s bár számos okból mindenfelé apadunk, keveset tudunk a moldvai csángómagyarok fogyásáról, a legfiatalabbak nyelvvesztéséről, az önfeladás szomorú tünetéről.

A hozzánk képest legfeljebb falnyi vogulok (8000 fő) és kisvárosnyi osztjakok (20 000 fő) apadása még riasztóbb, a fogyás-fogyatkozás évről évre kimutatható, az okok összetettek, s töprengésre késztetők. Ezek a picinyke halász-vadász-rénpásztorló közösségek évszázadok óta viszonylagos zavartalanságban éltek hagyományos életüket. Óriási folyók, kanyargó patakocskák ezrei között járták beláthatatlan erdőiket, s bár életüket a kemény éghajlat, a hideg és a sötét kérlelhetetlensége határozta meg, apránként mégis természetes módon gyarapodtak. Nem sejtették, micsoda kincseket (kincseket?!) rejt földjük mélye, s hogy ez a kincs (olaj, gáz, érc) bombaként robbantja majd szét létük megszokott rendjét, lakhatatlanná teszi a természet hosszú ideig legnagyobb, legzavartalanabb, csodálatos területét. Persze nem csupán az övéket, tucatnyi hasonló életmódú kis északi népet, illetőleg rég oda költözött (vagy száműzött) orosz és oroszföldi nép szülőföldjét is.

Mindannyian átvészelték a történelem számos viharát, a rendkívüli természeti csapásokat, járványokat, a cárok (a „fehér cárok”) uralmának évszázadait, és a kommunizmus (a „vörös cárok”) évtizedeit – egészen századunk közepéig, a hatvanas évek küszöbéig.

A híres szovjet geológusok ekkor fedezték fel Szibéria felmérhetetlen bőségű olajkincsét (ugyan erről korábban is tudtak), de ami rosszabb: ekkor határozták el „szocialista szintű kitermelését”. S ezzel elszabadult a pokol! Nem egyik napról a másikra, de fenyegető, növekvő sebességgel. Többet erről nem érdemes írnom itt, elég az író fejezeteit végigolvasni. Az olvasás során úgy éreztem, hogy Európa népei s a „fehér emberek” (nemcsak az indiánok, hanem az osztjakok is gyakran neveznek így bennünket) lakta terület populációja betonbunkerei álságos kényelmében még mindig nem tudja, mi a környezetszennyezés, az általa előidézett természeti katasztrófa. A Föld fuldoklik a szennyben, füstben, s mi bosszúsan legyintve a zöld mozgalmakra, egyáltalán nem gondolunk arra, mi vár unokáinkra, dédunokáinkra, mit hagyunk rájuk. Sivatagokat, kiszáradó erdőket, olaj- és atomhulladékkal teli óceánokat.

Szibéria népeit felkészületlenül, váratlanul érte a roham, a „fekete arany” létének s beáramló iparnak, a válogatatlan embertömegnek eleinte örültek is. Főként a fiatalabbak, a politikailag manipulálhatóbbak, akik csak legyintettek az idősebbek megriadására, óvó szavaira, növekvő tartózkodására.

Az eleinte őszinte, majd egyre inkább álságos, megrendelt lelkesedés idővel lohadni kezdett, s az olaj létét ünneplő északi költők és írók apránként ráébredtek, rádöbrentek, hogy hazájuk, közösségük, hagyományviláguk végveszélybe került. Tiltakozásra nem

volt módjuk. A szovjet idők eljárásait, módszereit jellemezni sem kell. (Az ígéretes tehetségű, szokimondó osztják költő, V. Volgyin halála „rejtélyes”, felakasztva találtak rá a tajgában. A képzőművésznek és tudósnek egyaránt ígéretes tehetségű vogul P. Seskin tragédiája is „különös”: villámcsapás végzett vele. De a rendszer bukása sem hozta meg az igényelt és szükséges változásokat, s az emberi jogokért szót emelő, kiváló osztják publicistát és politikust, Szopocsint „részeg huligánok agyonverték”).

Ezeknél a piciny népeknél egy-egy, az említettekhez hasonló személy elvesztése szinte olyan mérvű veszteség, mint nálunk valamely nemzeti intézményé (könyvtáré, múzeumé, színházé).

A vogul és az osztják nép szépirodalma fiatalnak mondható, miként saját írásbeliségük is. Az 1920-as, 1930-as évek fordulóján keletkezett, voltaképp mesterséges körülmények között, külső segítséggel. Idővel megizmosodtak, önállósodtak, soraikból jeles alkotók több nemzedéke lépett színre. Igazi kibontakozásra alig lehetett lehetőség, hiszen több nyelvjárássra tagolódó anyanyelvükön számottevő olvasókörre nem számíthattak. A kitörési lehetőséget az orosz nyelven való megszólalás és publikálás jelentette, de a siker ára (elszakadás az anyanyelvtől, a közösségtől) mérlegelendő lelki, szellemi teher. A vogul Sesztalov világhírű lett, közel négy évtizedes írói pályáján több mint félszáz kötetet tette ismertté népét. Alkotói korszakain, művészeti, személeti, stílusváltozásain eltöprenghet a kutató. Kétségtelen, hogy ő az egyik legsikeresebb oroszországi nemzetiségi szerző. Vajon merre vezet útja? S elégedett, boldog ember-e ő maga?

Az osztják Ajpin minden bizonnyal népe legkiemelkedőbb alkotója. Noha szinte nemzedéknyivel fiatalabb, mint vogul alkotótársa, pályája göröngyösebben alakult, s ma sem sorompók nélküli. Őt nem fedezték fel azonnal mint ifjú osztják tehetséget, húszévesen nem publikálhatott, önálló kötetre sem gondolhatott. Lassan író, gyöttrődő, öngyöttrő típusú alkotónak bizonyult, aki nem tudott beilleszkedni a – kellő megalkuvás árán – sikert, anyagi boldogulást ígérő szovjet sémába, a karrier lehetősége nem szédítette meg. Bár eleinte őt is elkapta az „olajláz”, kútkezelőként hamar felfogta a végzet üzenetét. Ez a felismerés is fokozta ragaszkodását családjához, nemzetségéhez, az emlékekhez, a hagyományokhoz. Minden csínját-bínját érti a halfogásnak, csapdaállításnak, a rének tartásának. A népéhez ösztönösen is kötődő fiatalból tudatos, felkészült osztják író, publicista, politikus lett. Nem véletlenül választották szülőföldjén képviselővé, s lett tagja évekig Jelcin tanácsadói körének.

Ajpin műfaja nem a líra, komor mondandóját a próza pontosabban visszaadja. Életrajzi adatait nem könnyű kinyomozni, publikációit sem egyszerű fellelni. Az 1970-es évek végétől jelennek meg rendszerebben is elbeszélései, főként helyi lapokban. Anyanyelvén is sűrűn publikált, de az olvasók szélesebb körét csak oroszul szólíhatta meg. Önálló köteteinek sorsa külön történet. Az ún. szocialista hős hiánya, a sötétebb színek feltüntetése, a megszokott és várt lelkesedés helyén jelentkező kiábrándult, sőt keserű hang az 1980-as, sőt az 1990-es évek kiadóinak, szerkesztőinek is elfogadhatatlannak bizonyult, s ilyképp Ajpin kötetei hosszú évekig heverték íróasztalfiókokban; a vesszőfutás szó használata sem túlzás sorsuk láttán.

A szerző azonban nem csüggedt, még mélyebbre merült népe múltjának feltárásában, s szinte a maga számára is hihetetlenül egyre több döbbenetes adatot tudott meg a bolsevik időszak rémtetteiről, híres kommunista vezérek hitványságáról, az osztjákok és a nyenyeczek helyi lázadásairól, amelyeket szabályszerű bombázással és népirtással vert le a KGB. Az ilyen eseményeket feltáró írásainak közlésétől mostanában is fáznak a lap- és

könyvkiadók. S hogy mennyire indokolt a szerző komorsága, szigorúsága, elkeseredettsége, kiútkeresése? Az elmúlt tíz évben közvetlen családjából (nagybácsi, testvér, unokatestvér) tíznél több rokonát vesztette el. Egyikük sem volt még negyven éves. A hagyományos életmód feladására kényszerült férfiak, akárcsak hajdanában az indiánok, a „tüzes víz” mértéktelen fogyasztása következtében motorcsónakjaikból vízbe fulladtak (evezni jobban tudtak volna, mint madzagot rángatni), illetőleg útjaikon, útközben megfagytak. Egyébként a vogul Sesztalov is beszélt nekem a közelmúltban nemzetségének hasonló módon történt gyors megfogyatkozásáról.

Mit tehet a költő, az író e tragédiák láttán? Maga is inni kezdjen? Elmeneküljön? Vallási tébolyba süllyedjen, vagy elmebetegnek nyilváníttassa magát? (Ez utóbbit kedvelték egyébként leginkább a szovjet és az orosz hatóságok.)

Ajpin az írást választotta. Egyre jobban, egyre felkavaróbban, valóban bársonyba rejtve a gyilkot, amely kihalással fenyegeti Észak őshonosait, nyilatkozik meg. Ragyogó publicista, Amerikában is jelent meg már kötete, finnre is lefordították egyik könyvét, a piciny északi népek körében egyre nagyobb a tekintélye. Szeretné népe minél több értéket megmenteni, átmenteni, visszaadni az osztjákoknak az igaz emberi jóságot, a hitet, az erkölcsöt, amely korábban sajátjuk volt. Magányos e harcban, de lelkiereje bámulatos.

Jeremij Ajpin: *A hamvadó tűznél*. Budapest, 1998. (Utószó)

Csizma az asztalon. Egy osztják (hanti) íróról és könyvéről. (In: *Vox humana*. Bolla Kálmán professzor hetvenedik születésnapjára. Budapest, 2000.)